

УДК 821.133.1.09

ЗІНАІДА ТАРАН

(Полтава)

СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ «АРТИСТИЧНОГО ПИСЬМА» В РОМАНІ ЕДМОНА ГОНКУРА «БРАТИ ЗЕМГАННО»

Ключові слова: Е. Гонкур, роман, реалізм, натуралізм, імпресіонізм, образ митця.

Творчість французьких письменників другої половини ХІХ ст. Едмона й Жуля Гонкурів не часто ставала об'єктом літературознавчих досліджень, а якщо її й розглядали науковці, то переважно в аспекті спільної діяльності братів. У працях Б. Реїзова [5], Г. Ф. Меньшикова [2] творчість Е. і Ж. Гонкурів розглядається в контексті динаміки французького роману ХІХ ст. З. М. Потапова зауважила, що літературна спадщина Е. та Ж. Гонкурів просякнута «складним переплетінням реалістичних і натуралістичних елементів» і являє собою «важливий етап у розвитку французького роману 60–70-х років ХІХ ст.» [4, с. 264]. Н. П. Науменко відзначає імпресіоністичність як важливу ознаку гонкурівських пейзажів: «Пейзажі у творах Гонкурів – це своєрідні літературні картини. Вони динамічні, насичені світлом, що зближує їх із живописом імпресіонізму... особливістю гонкурівських пейзажів є те, що вони постійно змінюються, наповнені несподіваними живописними відкриттями, грою світла й тіні, дрібними деталями й широкими перспективами» [3, с. 143].

Проте індивідуальна творчість Едмона Гонкура (після смерті його брата) залишається маловивченою у вітчизняному та зарубіжному літературознавстві. Зокрема це стосується твору «Брати Земганно» (1879), який практично не був предметом спеціального розгляду в науці за винятком окремих статей. Так, В. Є. Шор утверджує думку про те, що в романі «Брати Земганно» панує документальна точність, оскільки Е. Гонкур достеменно вивчив цирк, прийоми акробатичної майстерності. Водночас «зовсім новим у романі був відчутний ліризм, джерелом якого стало особисте почуття, яке вклав Е. Гонкур у своєрідну художню автобіографію» [6, с. 12]. В. Є. Шор відзначає атмосферу таємничості, мелодраматичність сюжету твору. Але, незважаючи на деякі слушні спостереження науковців, роман «Брати Земганно» не досліджений в аспекті жанрово-стильових трансформацій французького роману, що обумовлює актуальність цієї розвідки.

Отже, мета нашої статті – виявити особливості художнього стилю Е. Гонкура та динаміку жанру роману у творі «Брати Земганно».

У цьому творі стиль Е. Гонкура помітно змінився порівняно з попередньою творчістю. Роман розпочинається «Передмовою», в якій автор робить подальші кроки в розвитку теорії роману. Е. Гонкур наголошує на необхідності боротьби зі старим мистецтвом, зокрема із класицизмом, яку веде новий роман. Письменник обстоює ідею глибокого художнього аналізу суспільства, наукового дослідження всіх його шарів: «Когда жестокий анализ, внесенный моим другом г-ном Золя и, быть может, мною самим в описание низов общества, будет подхвачен талантливым писателем и применен

к изображению светских мужчин и женщин в образованной и благовоспитанной среде, – тогда только классицизм и его охвостье будут биты» [1, с. 3].

Е. Гонкур значно розширив межі реалізму як художнього напрямку. Він уважав, що реалізм має зображувати не тільки потворне й нище, не тільки гостро критикувати вади суспільства всякими засобами, а й покликаний відображати артистичним письмом піднесене, красиве, відтворювати прекрасні образи й речі. З такою метою Е. Гонкур розпочав роман «Брати Земганно»: «Написать такой роман, реалистический роман об изящном, было нашей – моего брата и моей – честолюбивой мечтой. Реализм <...> не имеет, в самом деле, единственным своим назначением описывать то, что низменно, что отвратительно, что смердит; он явился в мир также и для того, чтобы артистическим письмом запечатлеть возвышенное, красивое, благоухающее и чтобы дать облики и профили утонченных существ и прекрасных вещей, но все это лишь после прилежного, точного, не условного и не мнимого изучения красоты, после изучения, подобного тому, какому за последние годы новая школа подвергла уродливое» [1, с. 3].

У вступі до роману Е. Гонкур пояснив, чому вони з братом не створили такий роман раніше. За словами митця, вони вирішили розпочати з «черні», оскільки вважали, що жінка й чоловік з народу – «прості істоти», психологічно зовсім не такі складні, як, наприклад, парижанин або парижанка зі світського товариства, котрі потребують багатьох років вивчення, щоб їх пізнати. До того ж довкола парижанина або парижанки, як зазначали Е. й Ж. Гонкури, все дуже складне й заплутане й вимагає особливого проникнення у відповідне соціальне середовище. «Поэтому изобразить этих мужчин, этих женщин и даже среду, в которой они живут, можно только при помощи громадного скопления наблюдений, бесчисленных заметок, схваченных на лету, целых коллекций человеческих документов, подобных тем грудам карманных альбомов, в которых после смерти художника находят все сделанные им за всю жизнь зарисовки. Ибо, скажем это во всеуслышание, – одни только человеческие документы создают хорошие книги; книги, где подлинное человечество твердо стоит на обеих ногах» [1, с. 4].

До речі, Е. Золя високо оцінив роман «Брати Земганно», однак він не сприйняв багатьох ідей, висловлених автором у «Передмові». Е. Золя категорично виступив проти вислову «література про простий люд», вважаючи, що тема зображення важкого життя народу ще не вичерпана остаточно. Але це свідчить тільки про те, що Е. Гонкур продовжував активні пошуки в галузі оновлення змісту й форми роману.

Отже, роман «Брати Земганно» Е. Гонкур уважав своєрідним художнім експериментом у галузі поетизації реальності. Це була вдала спроба того специфічного артистичного письма, про яке давно мріяли брати, ще тоді, коли Жюль був живим. Митці прагнули застосувати артистичне письмо в новому різновиді великого роману. Проте цей задум вони не змогли втілити разом через смерть Жюля. Проте до цього задуму Едмон повернувся у пізній період своєї одноосібної творчості.

Е. Гонкур зазначив, що разюча правда жахала й була неприємна йому самому, тому він вирішив звернутися до прекрасного, у якому є місце чудовій фантазії, поєднаній зі спогадами. «Что касается «Братьев Земганно» – романа, который я издаю сейчас, – то это опыт в области поэтической реальности. Читатели жалуются на жестокие переживания, которым подвергают

их современные писатели своим грубым реализмом; они не подозревают, что создающие этот реализм сами страдают от него гораздо сильнее и что они иногда по несколько недель болеют нервным расстройством после мучительно и трудно рожденной книги. Так вот, в этом году я – стареющий, недомогающий, бессильный перед захватывающим и тревожным трудом моих прежних книг – переживал именно такие часы, то душевное состояние, когда слишком правдивая правда была неприятна и мне самому! И на этот раз я создал фантазию, грезу, к которой примешалось несколько воспоминаний» [1, с. 4].

Фабульна основа твору перегукується з біографіями та історією стосунків братів Едмона і Жуля Гонкурів. У романі «Брати Земганно» теж ідеться про двох братів – Джанні та Нелло, які займалися цирковим мистецтвом. Творча й духовна єдність братів знайшла втілення у романі. Усе життя вони присвятили пошуку прекрасного – надзвичайного трюку, який би міг уразити світ. Але Нелло випадково впав і, скалічений, більше не зміг продовжувати кар'єру артиста. Нещасний випадок, що трапився з молодшим братом, обумовив трагедію старшого, оскільки він без брата не хотів займатися цирковим мистецтвом і добровільно відмовився від свого таланту.

В історії двох братів-циркачів Е. Гонкур утілює біль втрати рідного брата й тугу за тією творчою єдністю, що була навіки втрачена. 27 грудня 1876 року Е. Гонкур писав у своєму «Щоденнику»: «Я хотел бы создать двух клоунов, двух братьев, любящих друг друга, как любили друг друга мы с братом: они слили бы воедино свои позвоночники и всю жизнь изобретали бы невыполнимый трюк, который был бы для них тем, чем для ученого является разрешение научной проблемы. Сюда примешалось бы много подробностей из детства младшего из них и братская любовь старшего с оттенком отеческого чувства» [1, с. 123].

Хоча в «Передмові» Е. Гонкур багато пише про реалізм, але митець багато в чому спирається й на досвід Е. Золя, зокрема його теорію «експериментального роману». Е. Гонкур висловив глибоку подяку за «людські документи» Вікторові Франконі (це сучасник Е. Гонкура, видатний наїзник, історик, теоретик і практик кінної справи), Леонові Сарі (псевдонім Наполеона-Емманюеля Стефаніна, видатного театрального діяча й давнього знайомого Е. Гонкура), а також братам Ханлон Лі (це видатні гімнасти, знамениті англійські клоуни, які виступали з успіхом у Європі та Америці в 1860–1880-х роках, вони були великими знавцями циркового мистецтва, справжніми «художниками й ученими», за словами Е. Гонкура; брати Ханлон-Лі були також зачинателями тієї психологічної клоунади, про яку Е. Гонкур писав у XXXI розділі).

Дія роману «Брати Земганно» перенесена в артистичне середовище – у трупу циркових артистів. Що ж дав цей новий поворот для художньої практики роману кінця XIX ст.? Перш за все це дало можливість Е. Гонкурові порушити проблему мистецтва, його сутності й призначення, розповісти про митців та їхню долю, яка не завжди є щасливою, а нерідко призводить до трагедії.

Окрім того, циркове середовище давало можливість авторові зобразити й дослідити яскраві й виразні людські типи. Як і в попередніх романах, Е. Гонкур продовжував практику збирання й колекціонування «людських

документів». Він створив цілу галерею чудових портретів циркових артистів, серед яких є цікаві й неповторні образи.

Оскільки цирк і люди в цирку перебувають постійно в динаміці, це дало змогу Е. Гонкурові привід для вдосконалення пластичного письма, за допомогою якого доволі точно й чітко відтворюється кожен рух тіла.

Велике значення для художньої практики роману мало й те, що циркові артисти багато мандрують, а тому за допомогою композиційного прийому «дороги», постійної зміни художнього простору автор отримав можливість для дослідження різних видів середовища. Е. Гонкур уважно стежить за змінами середовища і людьми в цьому середовищі. Циркові артисти зображуються то на лоні природи, то в умовах великого міста, то у святковій атмосфері вистави, то в звичайній домашній обстановці з буденною працею.

Отже, артистичне письмо Е. Гонкура виявилось не тільки в тому, що письменник звернувся до художнього зображення життя артистів, а й у художньому підході до їхнього зображення. Е. Гонкур досяг неабиякої майстерності в стилі роману.

Як і в попередніх творах, написаних разом із братом, Е. Гонкур використав метод малювання картинами. Тільки вони стають ще більш імпресіоністичними, аніж, наприклад, у романі «Жерміні Ласерте» та інших романах Гонкурів. Велике значення має тут відтворення безпосередніх вражень, показ зв'язку людини й середовища, використання окремих штрихів чи мазків, де велика увага приділяється кожному кольору, лінії, відтінку, переходу. Слід відзначити й ту увагу, яку Е. Гонкур приділяв грі світла й тіні, запахам і відчуттям. Йому вдалося створити засобами слова справжні художні замальовки, об'ємні та виразні. Ці картини викликають у читачів цілу гаму асоціацій та почуттів, а це свідчить про те, що у «Братах Земганно» виявляється така особливість романного письма, як сутєстивність. Наведемо приклад зображення трупи циркачів, які їдуть у широкому полі (I розділ). Перед читачем постає мальовнича картина, де чітко витримано всі правила композиції. Це справді живопис у слові. Автор акцентує деталі пейзажу: «Птицы стремительно летали в небе, еще залитом солнцем, и испускали резкие отрывистые крики – краткие вечерние приветствия. Прохлада спускалась в тень деревьев, лиловый сумрак разливался по колеям дорог. Лишь изредка доносилось жалобное поскрипывание уставшей телеги. Глубокая тишина поднималась с пустых полей, покинутых человеком до следующего дня. Даже река, покрытая рябью лишь вокруг купавшихся в ней веток, казалось, утратила стремительность и текла, как бы отдыхая» [1, с. 5]. У наведеному фрагменті велику роль відіграють не стільки предмети, скільки їх визначення. В авторській характеристиці підкреслюється тільки те, що миттєво вихопив погляд художника. На цьому тлі увиразнено центр композиції – цирковий візок, який наближається все ближче й ближче. Автор поступово збільшує цей візок, а разом із його наближенням увиразнюються, уточнюються, укрупнюються всі деталі: як візок облаштований, які люди в ньому їдуть, що вони роблять тощо. Виникає цілком реальна, буденна ситуація, конкретне середовище, в яке органічно вписані й образи людей. Проте Е. Гонкур не забуває про пейзаж, який постійно змінюється відповідно до плину часу.

Загалом пейзаж у романі «Брати Земганно» дуже мінливий, рухливий, динамічний. Він то яскравий і виразний, то навпаки – розпливчастий, невловимий, як у наступному фрагменті, де велику роль відіграє колористич-

на палітра, зливаються різні барви, а особливо – відтінки. Згасає день, утрачають виразність предмети, притлумлюються кольори... І виникає картина в стилі живописного імпресіонізму: «Синева неба стала совсем бледной, почти бесцветной, лишь с легким желтым оттенком на востоке и красноватым на западе; продолговатые темно-золотистые облачка прорезывали небосвод бронзовыми клинками. С меркнувшего неба незаметно опускалась та сероватая дымка, от которой при свете умирающего дня контуры предметов становятся смутными и расплывчастыми, стираются формы и очертания природы, засыпающей в этом сумеречном забытии, – начиналось печальное, нежное и неуловимое угасание света. Только в городке с поблекшими домиками фонарь у моста еще мерцал отблеском дневного света, отражавшимся в его стекле, а церковная колокольня с узкими стрельчатыми окнами уже вырисовывалась лиловым силуэтом на тусклом серебре заката. Вся местность стала казаться теперь каким-то смутным и бесформенным пространством. И река, принимавшая то густо-зеленые оттенки, то цвет грифельной доски, превратилась теперь в бесцветный журчащий поток, куда черные тени деревьев бросали расплывшиеся пятна туши» [1, с. 8].

На фоні мінливого пейзажу образи людей зображуються в постійному русі. Е. Гонкурові вдалося створити виразні живописні замальовки, які дещо нагадують полотна французьких імпресіоністів (Е. Мане, К. Моне, Е. Дега та ін.). Наприклад, вечерея циркової трупи прямо на траві, відпочинок артистів на фоні прекрасного вечора та ін.

Із мальовничих масових сцен автор нерідко виокремлює якийсь один образ і створює детальний словесний портрет людини, вписаної у довколишнє середовище. Наприклад, опис маленького Нелло (до речі, його ім'я ще не назване, це просто невеличка замальовка, яка має дати перше враження та уявлення про героя): «Вдруг луна, выступив из-за деревьев, осветила спящего младенца, и его изящное тельце лениво зашевелилось, словно лунный свет щекотал его своими белыми лучами. Он улыбался каким-то невидимым предметам и пальчиками мило ловил что-то в пустоте. А когда он проснулся и стал двигаться быстрее, – его тело обнаружило такую гибкость и эластичность, что можно было подумать, будто у него мягкие кости... Его прелестная головка с тонкими белокурыми завитками, ясные глаза в глубоких и нежных орбитах, вздернутый носик, точно помятый грудью кормилицы, надувшиеся губки, пухлые щечки, нежный выпуклый животик, мягкие ляжки, покрытые пушком ножки, атласные ступни и славные ручки – все упитанное его тельце со складками на затылке, ручках и ножках, с ямочками на локотках и щечках – млечное тельце, озаренное опаловым светом луны, придававшим ему почти прозрачную бледность, – все это создавало очаровательную картину, достойную вдохновить поэта» [1, с. 9]. Погляд автора фіксує кожну деталь, кожну ямочку на тілі, кожний рух немовляти, не забуваючи при цьому про освітлення.

Е. Гонкур у романі «Брати Земганно» зібрав цілу колекцію «людських документів». Кожному із членів циркової трупи присвячено окремий розділ, і читач може не тільки дізнатися про їхні біографії, але й зіставити долі. Вони дуже різні, ці люди, проте доля звела їх разом. Вони мандрують в одному візку, дивуючи своїм мистецтвом світ. У романі створено маленьку модель людства, де панують різні пристрасті й почуття, де в кожного свої біди

й печалі, де в кожного є своя прихована мрія й трагедія. Е. Гонкур дуже уважний до деталей портрета, одягу і фактів життя кожної окремої людини.

На відміну від галереї соціальних типів, яка характерна для реалістичного роману, Е. Гонкур акцентує одиничне, неповторне, що свідчить про натуралістичні тенденції у творі «Брати Земганно». Ось, наприклад, Томазо Бескапе – старий італієць, директор трупи. На ньому гусарська куртка, волосся колись руде, а тепер сиве, обличчя, що постійно нервово здригається, гострий погляд – обличчя міма. Він змінив багато професій, поки зумів організувати трупу й купити необхідне циркове приладдя. У 50 років відчув нестримну пристрасть до юної циганки – танцівниці Степаниди. Вона відчувала до нього відразу, але мати фактично продала дочку на умовах законного шлюбу. Усе життя Степанида, яку вирвали зі звичного кримського середовища й перевезли до Італії, не любила Томазо. Хоча в них народилося двоє дітей, він не звертав уваги на них, віддавши весь свій порив і ніжність Степаниді. За допомогою образу Томазо Бескапе автор порушує проблему нереалізованого почуття, кохання без відповіді.

Степанида втілює дику, природну, стихійну красу. Прекрасна, горда циганка, яку видали заміж за чужинця, є напрочуд колоритним і яскравим образом. Вона, натура поривчата і вільна, не підкоряється обставинам. Тільки тілом вона була в Італії, із членами трупи, але душа її не змирилася, думка її літала далеко від цих місць: «Степанида одним тільки телом, так сказати, жила среди западных, европейских, уроженцев трупы, мысль же ее всегда витала где-то, а большие, гордо блуждающие глаза, подобно некоторым цветам, неизменно обращались на восток» [1, с. 14]. Усі свої нерозтрачені почуття, нереалізовану жіночість вона віддає маленькому Нелло. До старшого сина Джанні вона не відчувала такого почуття, бо він нагадував їй про те, як її видали заміж проти волі. А Нелло уособлює для неї всю ту любов, якої вона не знала як жінка. Образ дитини набуває в романі великого значення, як і в романі «Жерміні Ласерте» Е. і Ж. Гонкурів. Як Жерміні вкладає у свою дитину всю силу своєї жіночості, так і Степанида вкладає своє нереалізоване почуття в Нелло. Тільки в «Жерміні Ласерте» героїня один за одним утрачає своїх дітей, а в «Братах Земганно» діти втратили матір.

Автор не випадково порівнює Степаниду з гордим, диким звіром, акцентуючи волелюбність героїні. Ліризація образу жінки досягається за рахунок уключення в текст роману пісень, у яких виливається весь біль розбитого серця: «Бедная любимая крошка! Бедная ненаглядная крошка! Бедное крохотное сердечко!..» [1, с. 35].

Хвороба Степаниди зображується письменником доволі достовірно, але залишається невідомою її причина. «Давно, уже очень давно молодая мать Нелло стала чахнуть. Что за недуг был у нее? Этого никто не знал. Возможно, то была болезнь растений, пересаженных в чужую землю, под небо, где им не суждено дожить до старости. Впрочем, молодая цыганка ни на что, кроме холода, не жаловалась; холод пронизывал ее до мозга костей, и она не могла его ничем разогнать; даже летом, как ни куталась она в шали, она ощущала внезапный нервный озноб...» [1, с. 35]. Це душевний холод, холод чужини, жіночої недолі, який так і не змогла подолати вільна циганка. Згодом вона не зможе встати і буде тільки лежати у візку циркачів. Тільки погляд у вікно стане єдиною її розрадою та ще маленький Нелло. Трупа ніжно ставиться до хворої Степаниди. Для неї циркачі майже щодня перуть завіси на вікні,

збирають польові квіти, купили теплу ковдру, але Степанида так і не змогла зігрітися, бо сама душа її не могла зігрітися в чужому їй світі з чоловіком, котрий так і не став рідним. У зображенні образу Степаниди Е. Гонкур використовує промовисті деталі – вікно і рух візка. Коли трупа якось хотіла зупинитися, Степанида попросила рухатися далі, бо її волелюбна душа перед смертю тільки в невпинному русі почувалася спокійною. Звісно, це була ілюзія руху, тобто змін, адже ніщо не могло змінити життя Степаниди. І все ж таки в цьому її тіло й душа знаходили хоч трохи заспокоєння. Помираючи, Степанида вкладає ручку маленького Нелло в руку брата Джанні, її старшого сина, а не чоловіка, хоча він був теж поруч. І те, що з'єднала мати, ніщо тепер не зможе роз'єднати.

Е. Гонкур створює й інші психологічні типи – «людські документи», кожен із яких має неповторну долю. В образі Геркулеса втілено поєднання сили й терпіння. Він робив основні збори для трупи, але одного разу могутній Геркулес потерпів поразку через жінку, на яку витрачав усі свої зусилля. Блазень, який усіх має смішити на арені, в житті зображений у романі по творчим, злим і сварливим. Він нерідко доводив своїми злими жартами Геркулеса до відчаю. І водночас блазневі хотілося співчуття й ніжності. У творі Е. Гонкура це зовсім не веселий блазень, а сумний, як і весь світ, що його оточує.

Тромбоніст зображений як жалюгідна істота, що живе в глибокій бідності. Його найбільшою мрією було випити в день заробітку чашку кави з чаркою горілки. Він навіть не мав сорочки. Але жив у великій дружбі з пуделем, який страждав на втрату пам'яті й на інші хвороби. Отже, не тільки люди хворіють у творі Е. Гонкура, а й тварини. Мотив хворобливості світу є одним із провідних у романі.

Цікавим є образ жінки на прізвисько Побита (так її називали тому, що жінку часто били ще з дитинства). У сім років її знайшли в Парижі на вулиці, і в суді вона розповіла, що тато й мама померли, а вона лишилася сама й заблукала в Парижі. Тепер це була доросла жінка, яка виступає в цирковій трупі. Письменник створює детальний і точний портрет Побитої з акцентом на фізіологічних деталях. Проте, незважаючи на всі життєві випробування, Побита не втратила здатності на ширі й глибокі почуття. Коли трупа переживала тяжкі часи після смерті Томазо Бескапе, керівництво трупою узяв на себе Джанні, а Побита ладна на все, аби тільки допомогти Джанні, до якого вона відчуває глибоке ніжне почуття.

Як і в попередніх книгах Е. й Ж. Гонкурів, великого значення в «Братах Земганно» набуває біографія героїв, що виконує функцію інтродукції до основної дії. Але біографічний сегмент у романі значно скорочено, автор уже не так детально і не так розлого розповідає про життя героїв. Його описи персонажів стають більш стрімкими, зробленими неначе мимохідь у стилі нарису. Замість хронологічного й точного переказу життєвих подій (як це простежується, наприклад, у біографіях Жерміні Ласерте та пані де Варандейль у романі «Жерміні Ласерте»), у «Братах Земганно» вихоплюються лише окремі випадки, автор окремими штрихами змальовує основних героїв. Можна помітити, що біографія займає менше місця, аніж, наприклад, портрет, опис поведінки персонажа, тобто Е. Гонкур у «Братах Земганно» більше виступає як живописець. Живописна манера автора виявляється в усьому. Для розповідача не менш значущим за життєві події є те, як ходить

персонаж, як він сидить, як виступає на арені, у що одягнений тощо. З окремих швидких замальовок у романі складається цілісний образ персонажа.

У «Братах Земганно» використовується чимало пластичних описів у стилі полотен Е. Дега. Образи циркачів у романі Е. Гонкура стають живописними моделями, вони не статичні, показані в постійному русі. Зміна пози, виконання циркових трюків тісно пов'язані зі зміною освітлення, враження, що, безперечно, засвідчує імпресіоністичні тенденції в романі.

Точність і деталізація є однією з характерних ознак романного стилю Е. Гонкура. Письменник напрочуд точний у зображенні побуту, циркових вистав, усього того, що оточує героїв. Тісний зв'язок людини й середовища є спільною ознакою для натуралізму та імпресіонізму.

Слід відзначити, що у свій роман «Брати Земганно» Е. Гонкур умістив набагато більше реальних «людських документів», ніж в інших творах. Це циркові афіші, газетні статті, угоди артистів з директором театру, навіть технологія циркових пантомім (улюблена пантоміма Джанні). Отже, автор ставить до свого роману як до наукового дослідження, в якому зібрано різноманітні факти та документи. Характерно, що й один із головних героїв, Джанні, ставить до циркового мистецтва як дослідник, він навіть купив старовинну книгу, керівництво з акробатики, і наполегливо вивчає всі деталі старовинного ремесла.

Головними героями роману стали акробати Джанні та Ліонелло, якого всі звали Нелло. Цим двом братам автор приділив основну увагу. Їхні портрети подаються протягом усієї книги, вони змінюються із плином часу й відповідно до обставин. Спочатку Нелло показаний немовлям, маленьким янголятком, якого всі любили й тишили. А Джанні зображується ще юним хлопчиком, але в його юному тілі вже відчувалася велика сила. Джанні відчував справжню пристрасть до циркового ремесла. Він був акробатом за покликанням. Е. Гонкур дуже вдало поєднує зовнішню характеристику людини з характеристикою психологічною, яка значно менша за обсягом, та автор вихоплює основне, головну рису героя.

Е. Гонкур детально описує умови, в яких зростали брати, їхнє виховання, причому більше про виховання Нелло, оскільки автор зображує Джанні вже майже сформованим актором. Акробатичне виховання Нелло почалося з чотирьох років, він опановував різні види стрибків, йому пошили перший цирковий костюм, на який він так чекав.

Е. Гонкур підкреслює єдність головних героїв – Джанні та Нелло. Це єдність на всіх рівнях – і на рівні кровному, і на рівні духовному. Брати відчували глибоку довіру, ніжність і любов один до одного. Вони навіть одягалися однаково. Але ще була і єдність фізична, єдність циркових артистів, які не могли існувати один без одного. Вони були одним тілом, одним організмом, що рухається в єдиному пориві. «Так совершенно было физическое взаимопонимание между братьями, так точна была согласованность их воли с любым мускулом, приводящим тело в движение, что воля эта казалась общей и единой для обоих тел» [1, с. 45]. Не випадково, коли Нелло втратив можливість рухатися внаслідок нещасного випадку, Джанні вирішив полишити циркову справу, адже знав, що вже ні з ким такої єдності в нього не буде. Поміж братами була й творча єдність – саме це найбільше цінував сам Е. Гонкур у своєму житті, сумуючи за померлим братом.

Пошук незвичайного акробатичного трюку – велика пристрасть Джанні. Для нього цирк – не спосіб заробітку, а високе мистецтво. Він захопив цією ідеєю свого брата. Заради цього, заради високого мистецтва Джанні не спить, постійно думає про це, продає маленький цирк, який давно не приносив прибутку, і вирушає разом із Нелло в подорож Європою, щоб у наполегливій праці в різних країнах глибше вивчити циркове мистецтво.

Точність письменника-документаліста Е. Гонкура виявляється в нарисі про історію англійського циркового мистецтва, який уміщено в романі «Брати Земганно». У цьому нарисі йдеться про історію гімнастики, як вона з фізичних вправ поступово перетворилася на пантоміму, а потім – на високе мистецтво.

У змалюванні акробатичної пантоміми братів Джанні та Нелло звучить тема пошуку митцем свого шляху, високого призначення людини-художника. «Пластический этюд братьев вызывал в памяти зрителей образ некоего насмешливого создания, окутанного светотенью, своеобразную шекспировскую грёзу из «Сна в летнюю ночь», поэзию которой братья претворяли в своей акробатике» [1, с. 58].

Романний стиль Е. Гонкура поєднує точні натуралістичні деталі та описи із глибоким ліризмом і поетичністю. З одного боку, автор довго й детально зображує, як важко готуються брати до свого трюку, скільки вони витрачають фізичних сил, а з іншого боку, їхні виступи перетворюються на маленькі поеми. «Они являлись и авторами и исполнителями маленьких гимнастических поэм, задуманных совершенно по-новому» [1, с. 64]. Лібрето однієї з таких гімнастичних поем, подане автором в окремій главі, дає уявлення про особливість мистецтва братів. Це сплав музики й рухів. Акробатичні трюки одухотворені фантазією, вигадкою. Гра світла, відтінків допомагає авторові точніше показати майстерність акробатів. Е. Гонкур робить акцент не стільки на зображенні, скільки на вираженні тих відчуттів, що виникають при спогляданні трюку братів.

Спираючись на досягнення натуралістів, письменник відтворює різні темпераменти братів. Старший брат був більше схильний до рефлексії, мрійливості, напруженої внутрішньої діяльності. А молодший живе у світі мрії, він прикрашав ідеї брата фантазією та вигадкою. Але хоча вони різні за своїми темпераментами, проте були єдиними у своєму мистецтві.

Образи братів вияскравлює відповідне циркове середовище, органічною частиною якого були вони самі: «Братья так страстно любили свое ремесло, что с удовольствием проводили вечера в цирке, особенно в Летнем. Им хорошо было в обширной конюшне с дубовой обшивкой, с ажурными железными деталями, со стойлами, которые были украшены медными еловыми шишками.... К тому же здесь, среди конского топота и ржания, братья ощущали воодушевление, бьющуюся через край жизнь театральных кулис» [1, с. 69].

Гра світла, живописність є характерною ознакою стилю Е. Гонкура. «И среди этих быстро сменявшихся картин, в этом царстве пестрой, позолоченной мишуры и размалеванных лиц, среди этого беспрестанного движения людей развертывалась очаровательная и причудливая игра света: то на сборчивой куртке эквилибриста вдруг заструится поток блесков и превратит ее в волшебную ткань, то чья-то нога в шелковом трико предстанет перед вами со всеми своими впадинами и выступами, в странных белых и лиловато-розовых перееливах, играющих, как на розе, пронизанной солн-

цем. Залитому светом лицу клоуна белизна муки придает неожиданную четкость, правильность и чеканность каменного изваяния» [1, с. 70].

Роман сповнений не тільки світла, а й музики, різноманітних звуків, адже цирк – це завжди гамір, музика, сміх. Дуже ліричним є відтворення музичного мистецтва братів Джанні та Нелло. Вони грали на скрипці, і це не випадково, адже ще більше підкреслює їхню причетність до високого мистецтва. Звуки скрипки дозволяють передати підсвідоме, глибоко приховане в душі обох братів. Враження від гри братів надзвичайне: «...они скорее беседовали, чем играли; между ними словно происходил разговор, в котором изливались друг другу две души. Все мимолетные, многообразные и сложные впечатления, отзывающиеся в глубинах человеческого существа чередованием света и теней, – подобно игре солнечных лучей на волнах, когда солнце то светит, то скрывается за набежавшей тучкой, – все эти впечатления братья передавали друг другу в звуках...» [1, с. 78].

Великого значення Е. Гонкур надає фіксації відчуттів, особливо миттєвих. Головним для автора є не стільки те, що відбувається в житті людини, скільки те, що вона відчуває в той чи той момент. Так, Нелло переживав великий спектр різних відчуттів як на арені цирку, так і за лаштунками. «В этом необъяснимом состоянии, полном мимолетных и разнородных ощущений, Нелло находил бесконечную прелесть...» [1, с. 72].

Мрія про заповітний трюк – найбільша радість і поштовх до творчого натхнення братів, особливо Джанні. Він шукав головний трюк свого життя, як математик шукає вирішення задачі, як хімік – формулу, як музикант – мелодію, як механік – нову конструкцію. В образі Джанні автор підкреслює такі риси, як одержимість і наполегливість, що є особливостями його темпераменту. Джанні працює як науковець і винахідник, і нарешті – трюк знайдено. Брати щасливі. Вони показують його директорові, а той у захваті від нього. Для цього особливого трюку Джанні змінив навіть сценічне ім'я братів. Він тепер вирішує, що на афіші повинне стояти нове ім'я – брати Земганно: «Мы из цыган... и я, вероятно, не сам выдумал это имя... мне кажется, что оно живет в моей памяти, как звучный шепот, срывавшийся с губ нашей матери... когда я был совсем маленьким» [1, с. 101]. Це означає, що найвищому польоту фантазії, злету високого мистецтва відповідала і зміна імені, яка символізувала зміну не тільки фізичну, і й зміну внутрішню обох братів. Вони стали тепер не просто артистами цирку, а справжніми майстрами, представниками високого мистецтва. Нове ім'я підкреслює спадковість і водночас поетичність братів.

Найголовніший день у житті Джанні та Нелло – це виступ із новим трюком. Але нова гімнастична поема раптово обірвалася й закінчилася падінням Нелло. Прекрасна «циркова поема» обірвалася, так і не прозвучавши на повну міць. Нелло зламав обидві ноги, що стало великою трагедією для гімнаста. Рух, який був сенсом усього його життя, тепер утрачений назавжди.

У романі «Брати Земганно» органічно поєднуються реалістичні, натуралістичні та імпресіоністичні елементи, проте тут є й романтичний поворот сюжету, пов'язаний з образом наїзниці Томпкінс, яка стала злим генієм для братів. Ця американка часто дивилася на Нелло закоханими очима, але Нелло через молодість не зважав на це, до того ж вона викликала в нього жах і відразу, і він не раз дражнив її своїми витівками. Американка працювала в цирку не заради грошей, навпаки, грошей у неї було вдосталь, вона могла купити собі все, що завгодно, володіла гарними кінями, дорогими речами,

могла навіть купити весь цирк. Вона працювала в цирку через свою екстравагантність, а ще й від нудьги, бо цирк давав їй такі живі відчуття, які не могли дати дорогі, проте мертві речі. Однак Томпкінс так і не змогла заволодіти Нелло. І вона таємно заміняє реквізит братів, що спричинило трагедію. Помста ця – жахлива. Томпкінс помстився братам як митцям, на найвищому злеті їхнього таланту. І після того вона зникає. Джанні не в змозі її навіть шукати й карати, адже це нічого не може змінити.

Останні розділи книги напрочуд зворушливі, що досягається різноманітними засобами психологізму, серед яких переважає підтекст. Нелло важко переносить хворобу, проте мовчить, і його мовчання говорить саме за себе. Страждає і Джанні. Адже він вважає себе винним у нещасті, бо, на його думку, тільки його одержимість, жага слави призвели до трагедії. Джанні ладен віддати всі свої гроші, аби тільки повернути братові рухливість, проте доля невблаганна. Джанні, щоб не робити боляче братові, таємно займається трюками, щоб потім працювати й заробляти на обох. Але Нелло все одно боляче від цього. І Джанні вирішує полишити цирк назавжди.

Е. Гонкур у символічній формі показав смерть обох митців – не фізичну, а духовну. Для одного смерть пов'язана зі втратою рухливості. А другий поховав свій талант заживо. Джанні з відчуття єдності з братом буде разом із ним тепер тільки грати на скрипці, причому тільки сидючи, бо Нелло було важко стояти.

Отже, роман «Брати Земганно» Е. Гонкура став новим кроком у розвитку теорії та художньої практики роману. Письменник прагнув застосувати стиль «артистичного письма», що значно розширило межі реалістичного напрямку у французькій літературі. Водночас у «Братах Земганно» виявляються й натуралістичні, й імпресіоністичні елементи. Слідом за Е. Золя Е. Гонкур збагачує метод «експериментального роману», включаючи у свій твір низку фактів і «людських документів», проблеми спадковості, процес наукового пошуку головних героїв, зображення різноманітних людських темпераментів. Імпресіоністична тенденція на стильовому рівні полягає у малюванні картинами, дрібними мазками; грі світла й тіні; поєднанні кольорів, звуків і відчуттів; тісному зв'язку людини та середовища; створенні мінливих замальовок об'єктів, що перебувають у постійному русі та ін. Романтичний поворот сюжету, пов'язаний із фатальною пристрастю, підкреслює трагізм головних героїв, творчий пошук яких обірвався на високій ноті. Головною темою роману «Брати Земганно» є мистецтво і люди мистецтва, які не можуть жити без творчості. Ця тема згодом більш потужно зазвучить у модернізмі. Тож «Брати Земганно» можна цілком розглядати як явище «переходу» від реалізму та натуралізму до модернізму, тим більше, що в романі імпресіоністична тенденція звучить потужніше, аніж у попередній творчості братів Е. і Ж. Гонкурів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гонкур Э. и Гонкур Ж. Жермини Ласерте. Братья Земганно. Актриса Фостен / Э. и Ж. Гонкур. – М. : Худож. лит., 1972. – 592 с.
2. Меньшиков Г. Ф. Братья Гонкуры / Г. Ф. Меньшиков. – Самарканд, 1985. – 60 с.
3. Науменко Н. П. Черты импрессионизма в литературных пейзажах братьев Гонкуров / Н. П. Науменко // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 55. – Т. 1. – С. 141–143.
4. Потапова З. М. Братья Гонкур / З. М. Потапова // История всемирной литературы : в 8 т. – Т. 7. – М. : Наука, 1991. – С. 264–267.

5. Реизов Б. Гонкуры / Б. Реизов // Французский роман XIX века. – М. : Высшая школа, 1969. – С. 215–246.

6. Шор В. Е. Братья Гонкуры: их эстетика и романы / В. Е. Шор // Гонкур Э. и Гонкур Ж. Жермини Ласерте. Братья Земганно. Актриса Фостен. – М. : Худож. лит., 1972. – С. 5–26.

ЗИНАИДА ТАРАН

**СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ «АРТИСТИЧЕСКОГО ПИСЬМА»
В РОМАНЕ ЭДМОНА ГОНКУРА «БРАТЬЯ ЗЕМГАННО»**

В статье рассматривается роман «Братья Земганно» Е. Гонкура в аспекте «перехода» от реализма и натурализма к модернизму. Писатель значительно расширил пределы реализма за счет стиля «артистического письма», который позволял ему поднять проблему сущности искусства и назначение художника в мире. Автор раскрыл тему творческого поиска и духовного единства на примере жизненной истории цирковых артистов Джанни и Нелло, что имеет документальную основу. В романе «Братья Земганно» сильно проявились элементы натурализма (ссылки на факт, включение в текст ряда «человеческих документов», проблема наследственности, установка на научное исследование жизни, изображение различных человеческих темпераментов и др.). Импрессионистическая тенденция заключается в методе рисования картинками, мелкими мазками; игре света и тени; сочетании цветов, звуков и ощущений; тесной связи человека и среды; создании меняющихся зарисовок объектов, находящихся в постоянном движении и др. Романтический поворот сюжета, связанный с роковой страстью, подчеркивает трагизм главных героев, творческий поиск которых оборвался на высокой ноте. Особая роль в статье отведена образам главных героев произведения, а также их художественным поискам. Трагичность образов братьев Джанни и Нелло объясняется их духовной смертью – отказом от высокого искусства (со стороны одного – через обстоятельства, со стороны другого – через духовное единство с братом). Большую роль в раскрытии образов главных героев играет подтекст, который находит выражение на разных уровнях произведения.

Ключевые слова: Э. Гонкур, роман, реализм, натурализм, импрессионизм, образ художника.

ZINAIDA TARAN

**STYLISTIC FEATURES OF «ARTISTIC WRITING» IN THE NOVEL
EDMOND GONCOURT «THE ZEMGANNO BROTHERS »**

The article discusses the novel «The Zemganno Brothers » E. Goncourt in the aspect of the transition from realism and naturalism to modernism. The writer has greatly expanded the limits of realism due to the style of «artistic writing», which allowed him to raise the issue of the essence of the art and purpose of the artist in the world. The author has covered the topic of creative exploration and spiritual unity of the life history of circus performers Gianni and Nello, which has the documentary basis. In the novel «The Zemganno Brothers » the elements of naturalism are powerfully proved (relying on the fact, the inclusion in the text of a number of «human documents», the problem of heredity, the installation on the scientific study of life, the image of the various human temperaments, etc.). Impressionist trend is in the method of painting in fine brush strokes, the play of light and shadow; the combination of colors, sounds and sensations; the close connection of man and environment; the evolving creation of sketches of objects that are in constant motion. Romantic twist associated with a fatal passion, stresses the tragedy of the main characters, a creative search which has ended on a high note. A special role is paid to the images of the main characters and their artistic quest. The tragic images of brothers Gianni and Nello are due to their spiritual death – a rejection of high art (by one – through the circumstances, by the other – through spiritual unity with his brother). A big role in revealing the images of the main characters plays the subtext, which is expressed at different levels of the work.

Key words: E. Goncourt, the novel, realism, naturalism, impressionism, the image of the artist.

Одержано 3.07.2015 р.